

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ГУМАНІТАРНУ ДОПОМОГУ

У статті досліджено актуальні питання юридичної відповідальності за порушення законодавства про гуманітарну допомогу в умовах воєнного стану. Обґрунтовано, що гуманітарна допомога має спеціальний правовий режим, оскільки є цільовою, адресною, безоплатною допомогою, яка надається з гуманних мотивів і повинна використовуватися виключно за призначенням. Визначено, що порушення законодавства про гуманітарну допомогу можуть зумовлювати різні види юридичної відповідальності: кримінальну, адміністративно-правову, фінансово-правову, цивільно-правову, дисциплінарну, а також спеціальні організаційно-правові наслідки у вигляді втрати статусу отримувача гуманітарної допомоги.

Проаналізовано зміст ст. 12 Закону України «Про гуманітарну допомогу», яка визначає основні порушення у цій сфері: використання гуманітарної допомоги не за цільовим призначенням, використання її з метою отримання прибутку, несвоєчасні дії спеціально уповноважених органів, порушення строків офіційного контролю. Особливу увагу приділено кримінальній відповідальності за ст. 201-2 Кримінального кодексу України, яка передбачає відповідальність за продаж товарів гуманітарної допомоги або інше розпорядження таким майном з метою отримання прибутку.

Визначено проблеми відмежування кримінально караного незаконного використання гуманітарної допомоги від порушень обліку, звітності, помилок у декларуванні, митних правопорушень і цивільно-правових спорів. Зроблено висновок, що ефективна модель відповідальності у сфері гуманітарної допомоги має поєднувати невідворотність покарання за умисні зловживання, пропорційність реагування на формальні порушення, процедурні гарантії добросовісних отримувачів і цифрову доказовість руху гуманітарних ресурсів.

Ключові слова: гуманітарна допомога, юридична відповідальність, кримінальна відповідальність, адміністративна відповідальність, митні правопорушення, нецільове використання, прибуток, отримувач гуманітарної допомоги, облік, звітність, контроль.

Постановка проблеми. Гуманітарна допомога в умовах воєнного стану є одним із ключових інструментів забезпечення базових потреб населення, підтримки внутрішньо переміщених осіб, закладів охорони здоров'я, соціальної сфери, постраждалих територіальних громад, військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування, гуманітарних організацій та інших суб'єктів, які беруть участь у гуманітарному реагуванні. Її соціальне призначення полягає у захисті життя, здоров'я, гідності та мінімальних умов існування осіб, які постраждали внаслідок збройної агресії, надзвичайних ситуацій, руйнування житла, втрати майна, переміщення або інших кризових обставин.

Проблема юридичної відповідальності у сфері гуманітарної допомоги полягає в необхідності забезпечити баланс між двома завданнями. З одного боку, держава повинна жорстко реагувати на умисні зловживання гуманітарною допомогою, оскільки такі діяння підривають довіру донорів, шкодять постраждалому населенню та дискредитують саму ідею гуманітарного реагування. З іншого боку, відповідальність не повинна перетворюватися на надмірний тиск на добросовісних отримувачів, які можуть допустити технічні або процедурні помилки в умовах високого навантаження, нестабільного зв'язку, терміновості доставки вантажів або зміни гуманітарних потреб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі недостатньо комплексно досліджено саме юридичну відповідальність за порушення законодавства про гуманітарну допомогу. Особливо аналізуються питання кримінальної відповідальності, адміністративного примусу, митних правопорушень, благодійної діяльності або обліку гуманітарної допомоги. Натомість потребує окремого дослідження цілісна модель відповідальності у сфері

гуманітарної допомоги, яка включає кримінальні, митні, адміністративні, фінансово-правові, цивільно-правові, дисциплінарні та спеціальні організаційно-правові наслідки.

Метою статті є дослідження актуальних питань юридичної відповідальності за порушення законодавства про гуманітарну допомогу, визначення основних видів такої відповідальності, аналіз складів найбільш поширених порушень, розкриття проблем правової кваліфікації та формулювання авторських пропозицій щодо вдосконалення механізму відповідальності у сфері гуманітарної допомоги.

Виклад основного матеріалу. Юридична відповідальність за порушення законодавства про гуманітарну допомогу має комплексний характер. Вона не обмежується лише кримінальною відповідальністю за продаж гуманітарної допомоги. У ширшому значенні відповідальність у цій сфері охоплює всі негативні правові наслідки, які настають для особи, отримувача, набувача, посадової особи, перевізника, благодійної організації або іншого суб'єкта у разі порушення встановлених правил отримання, ввезення, оформлення, обліку, розподілу, передачі та цільового використання гуманітарної допомоги.

Закон України «Про гуманітарну допомогу» визначає гуманітарну допомогу як цільову адресну безоплатну допомогу, що надається з гуманних мотивів отримувачам гуманітарної допомоги в Україні або за кордоном [1]. Саме цільовий, адресний і безоплатний характер гуманітарної допомоги має вирішальне значення для визначення порушень у цій сфері. Якщо допомога використовується не за призначенням, продається, передається за компенсацію або використовується для отримання прибутку, вона фактично втрачає свою гуманітарну природу.

Спеціальна норма щодо відповідальності міститься у ст. 12 Закону України «Про гуманітарну допомогу». Відповідно до цієї статті, особи, винні у порушенні законодавства про гуманітарну допомогу, несуть відповідальність згідно із законами України [1]. Закон прямо визначає порушеннями, що можуть тягнути кримінальну або адміністративну відповідальність: використання гуманітарної допомоги не за цільовим призначенням; використання гуманітарної допомоги з метою отримання прибутку; нерозміщення або несвоєчасне розміщення рішення про визнання товарів гуманітарною допомогою; ненаправлення або несвоєчасне направлення такого рішення до митних, податкових та інших державних органів; порушення строків офіційного контролю [1].

З аналізу ст. 12 Закону України «Про гуманітарну допомогу» випливає, що законодавець розрізняє два блоки порушень. Перший блок стосується поведінки отримувачів, набувачів або інших осіб, які фактично розпоряджаються гуманітарною допомогою: нецільове використання, продаж, використання з метою прибутку, передача за компенсацію. Другий блок стосується поведінки посадових осіб публічної адміністрації: несвоєчасне оприлюднення рішень, ненаправлення рішень іншим органам, порушення строків контролю. Отже, юридична відповідальність у сфері гуманітарної допомоги спрямована не лише на приватних суб'єктів, а й на державних службовців, які неналежно виконують адміністративні обов'язки.

Найбільш суворим видом відповідальності є кримінальна відповідальність. Стаття 201-2 Кримінального кодексу України передбачає відповідальність за продаж товарів гуманітарної допомоги або використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги, або укладення інших правочинів щодо розпорядження таким майном з метою отримання прибутку, якщо такі дії вчинені у значному розмірі [2]. Кваліфікованими ознаками є повторність, попередня змова групи осіб, вчинення діяння службовою особою з використанням службового становища або у великому розмірі [2]. Особливо кваліфікований склад охоплює вчинення діяння організованою групою, в особливо великому розмірі або під час надзвичайного чи воєнного стану [2].

Об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України, є встановлений порядок використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв і безоплатної допомоги, а також суспільні відносини довіри у сфері гуманітарного реагування. Додатковим об'єктом можуть бути права та інтереси набувачів гуманітарної допомоги, інтереси донорів, публічний інтерес у прозорому розподілі ресурсів, а в умовах воєнного стану – також інтереси обороноздатності, соціальної стабільності й гуманітарної безпеки держави.

Предметом цього кримінального правопорушення є товари гуманітарної допомоги, благодійні пожертви або безоплатна допомога у значенні, визначеному спеціальним законодавством [2]. Це означає, що для правильної кваліфікації необхідно встановити правовий статус майна: чи було воно визнане гуманітарною допомогою, чи мало характер благодійної пожертви, чи було передане як безоплатна допомога. Якщо майно не має такого правового статусу, застосування ст. 201-2 КК України може бути юридично необґрунтованим.

Об'єктивна сторона правопорушення може проявлятися у продажу товарів гуманітарної допомоги, використанні благодійних пожертв чи безоплатної допомоги або укладенні інших правочинів щодо розпорядження таким майном. Важливо, що закон вказує не лише на продаж, а й на інші правочини, тобто охоплює ширший спектр форм протиправного розпорядження гуманітарними ресурсами. Наприклад, це може бути обмін гуманітарних товарів на інші матеріальні цінності, передача за приховану компенсацію, використання майна у комерційній діяльності або включення гуманітарної допомоги до господарського обороту.

Суб'єктивна сторона ст. 201-2 КК України характеризується прямим умислом і спеціальною метою – отримання прибутку. Саме ця ознака є ключовою для відмежування кримінального правопорушення від формального порушення обліку, несвоєчасного подання звіту або помилки у документах. Якщо отримувач допустив несвоєчасне подання звіту, але фактично передав допомогу набувачам без отримання прибутку, така поведінка може мати адміністративно-правові або організаційні наслідки, але не завжди утворює склад кримінального правопорушення. Натомість продаж гуманітарних товарів за гроші або використання їх у бізнесі з метою заробітку свідчить про наявність корисливої мети.

Окремого значення набуває розмір діяння. Примітка до ст. 201-2 КК України встановлює, що дії вважаються вчиненими у значному розмірі, якщо загальна вартість гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги у 350 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян; у великому розмірі – у 1000 і більше разів; в особливо великому розмірі – у 3000 і більше разів [2]. Отже, для кримінально-правової кваліфікації обов'язковим є встановлення вартості предмета правопорушення.

В умовах воєнного стану ст. 201-2 КК України має особливе значення, оскільки вчинення відповідних дій під час воєнного стану прямо віднесено до особливо кваліфікованого складу [2]. Це відображає підвищену суспільну небезпечність зловживань гуманітарною допомогою в період, коли держава, громади, військові адміністрації, лікарні та постраждалі особи залежать від оперативного й добросовісного надходження допомоги.

Кримінальна відповідальність за ст. 201-2 КК України може конкурувати або поєднуватися з іншими кримінально-правовими нормами. Залежно від обставин справи можливе додаткове дослідження ознак привласнення чи розтрати майна, шахрайства, зловживання владою або службовим становищем, службового підроблення, легалізації майна, одержаного злочинним шляхом. Проте така кваліфікація повинна бути обережною і ґрунтуватися на реальних ознаках кожного складу кримінального правопорушення, а не на загальному припущенні про «зловживання гуманітарною допомогою».

Другим видом є адміністративна відповідальність. Вона може наставати тоді, коли порушення пов'язане з переміщенням гуманітарної допомоги через митний кордон України. Митний кодекс України передбачає відповідальність за недекларування товарів, тобто незаявлення точних і достовірних відомостей про товари, які підлягають обов'язковому декларуванню [3]. Для гуманітарної допомоги це має значення у випадках, коли фактичний вантаж не відповідає заявленим у декларації відомостям за кількістю, найменуванням, вагою, одержувачем або іншими істотними характеристиками.

Стаття 483 Митного кодексу України передбачає відповідальність за переміщення або дії, спрямовані на переміщення товарів через митний кордон з приховуванням від митного контролю, зокрема шляхом подання підроблених документів або документів, що містять неправдиві відомості щодо найменування, ваги, кількості, країни походження, відправника чи одержувача товарів [3]. У сфері гуманітарної допомоги ця норма може мати значення тоді,

коли статус гуманітарного вантажу використовується як прикриття для переміщення інших товарів або для приховування справжньої комерційної мети ввезення.

Стаття 485 Митного кодексу України встановлює відповідальність за дії, спрямовані на неправомірне звільнення від сплати митних платежів або зменшення їх розміру, а також за використання товарів, щодо яких надано пільги зі сплати митних платежів, в інших цілях, ніж ті, у зв'язку з якими такі пільги були надані [3]. Ця норма є особливо важливою для гуманітарної допомоги, оскільки визнання товарів гуманітарною допомогою часто пов'язане з пільговим митним і податковим режимом. Якщо особа ввозить товар як гуманітарну допомогу, але фактично використовує його для комерційної діяльності, виникає питання не лише про порушення законодавства про гуманітарну допомогу, а й про неправомірне використання митних пільг.

При розгляді питання адміністративної відповідальності, на мою думку, варто акцентувати увагу на спеціальних адміністративно-правових наслідках, які передбачені постановою Кабінету Міністрів України № 953. Відповідно до цього порядку, задекларована гуманітарна допомога, щодо якої не подано звіт протягом 90 календарних днів з дати внесення інформації про митне оформлення, вважається такою, стосовно якої відсутній облік щодо отримання та цільового використання, і такою, що використана не за цільовим призначенням [4]. Це положення формує спеціальну юридичну презумпцію, яка має суттєве значення для контролю за гуманітарною допомогою.

Водночас зазначену презумпцію не слід автоматично ототожнювати з кримінальною винуватістю. Неподання звіту протягом 90 днів може свідчити про відсутність належного обліку і бути підставою для втрати статусу отримувача, блокування облікового запису або додаткової перевірки. Однак для притягнення до кримінальної відповідальності необхідно додатково довести всі ознаки складу кримінального правопорушення, зокрема умисел, мету отримання прибутку, розмір діяння та незаконне розпорядження майном.

Постанова № 953 також передбачає, що отримувач втрачає статус отримувача гуманітарної допомоги з моменту блокування його облікового запису в Єдиному реєстрі, зокрема у разі неподання звіту протягом 90 календарних днів або неподання актуальної інформації про наявність гуманітарної допомоги протягом 90 днів підряд [4]. При першому порушенні втрата статусу має строковий характер, а у разі повторного порушення повторна реєстрація можлива не раніше ніж через шість місяців [4]. Це є не класичною адміністративною відповідальністю у вигляді штрафу, а спеціальним організаційно-правовим заходом, який обмежує можливість суб'єкта надалі діяти як отримувач гуманітарної допомоги.

Ще однією особливістю є відповідальність посадових осіб публічної адміністрації. Закон України «Про гуманітарну допомогу» передбачає, що за нерозміщення або несвоєчасне розміщення рішення про визнання товарів гуманітарною допомогою, а також за ненаправлення або несвоєчасне направлення такого рішення до митних, податкових та інших державних органів посадові особи спеціально уповноважених державних органів несуть відповідальність відповідно до закону [1]. Така відповідальність може мати дисциплінарний, адміністративний або інший характер залежно від суб'єкта, характеру порушення, наслідків і форми вини.

Наступним видом юридичної відповідальності є цивільно-правова відповідальність. Вона може виникати у відносинах між донором і отримувачем, між отримувачем і набувачем, між благодійною організацією та її контрагентами, а також у випадках заподіяння шкоди через неналежну якість, втрату, пошкодження або неправомірне відчуження гуманітарної допомоги. Наприклад, якщо отримувач порушив умови письмової пропозиції донора або домовленості щодо цільового використання допомоги, може виникати питання про повернення майна, відшкодування шкоди або припинення співпраці.

Гуманітарна допомога має спеціальний пільговий режим, але цей режим обґрунтований її цільовим і безоплатним характером. Якщо гуманітарна допомога використовується не за призначенням або фактично перетворюється на комерційний ресурс, виникає питання про втрату підстав для пільгового режиму, донарахування платежів, застосування фінансових санкцій або проведення перевірок компетентними органами. У цьому аспекті юридична відповідальність

виконує не лише каральну, а й відновлювальну функцію, оскільки має забезпечити повернення незаконно отриманої вигоди або відновлення порушеного публічного інтересу.

Актуальним питанням є відмежування юридичної відповідальності від добросовісної помилки. У практиці гуманітарної діяльності можливі ситуації, коли отримувач неправильно зазначив вагу вантажу, допустив технічну помилку в декларації, несвоєчасно подав звіт через об'єктивні обставини або не зміг одразу встановити кінцевих набувачів через зміну ситуації на місцях. Такі випадки не повинні автоматично прирівнюватися до злочинного продажу гуманітарної допомоги. Вони потребують оцінки за критеріями вини, наслідків, повторності, наявності або відсутності корисливої мети, співпраці з контролюючими органами та реального руху допомоги.

Іншим актуальним питанням є доказування. У справах щодо порушень законодавства про гуманітарну допомогу особливе значення мають електронні декларації, унікальні коди гуманітарної допомоги, інвентаризаційні описи, звіти, первинні документи, акти приймання-передачі, дані автоматизованої системи, фото- і відеофіксація передачі, банківські документи, інформація донорів, дані митних органів і пояснення набувачів. Саме цифровізація обліку може стати ключовим інструментом не лише контролю, а й захисту добросовісного отримувача від необґрунтованих звинувачень.

Особливого значення набуває принцип пропорційності відповідальності. Умисний продаж гуманітарної допомоги під час воєнного стану є суспільно небезпечним діянням, яке має тягти сувору відповідальність. Натомість формальні помилки у звітності, які не призвели до втрати допомоги, отримання прибутку або порушення прав набувачів, мають тягти м'якші заходи реагування: вимогу усунути порушення, подання уточненого звіту, проведення додаткової перевірки або тимчасове обмеження статусу отримувача.

На мою думку, при визначенні питання юридичної відповідальності варто враховувати те, що юридична відповідальність за порушення законодавства про гуманітарну допомогу повинна будуватися за ризик-орієнтованою моделлю. Найсуворіші засоби мають застосовуватися до умисних, корисливих і повторних порушень, особливо вчинених службовими особами, групою осіб або під час воєнного стану. Водночас добросовісні отримувачі, які допустили виправні процедурні порушення без мети прибутку, повинні мати реальні процедурні гарантії, можливість подати пояснення, виправити помилки й підтвердити фактичне цільове використання допомоги.

Висновки. Юридична відповідальність за порушення законодавства про гуманітарну допомогу має комплексний характер і охоплює кримінальну, митно-деліктну, адміністративно-правову, фінансово-правову, цивільно-правову, дисциплінарну відповідальність, а також спеціальні організаційно-правові наслідки у вигляді втрати статусу отримувача гуманітарної допомоги. Такий комплексний характер зумовлений тим, що гуманітарна допомога одночасно є об'єктом благодійної, митної, фінансової, адміністративної та кримінально-правової охорони.

Основними порушеннями законодавства про гуманітарну допомогу є використання допомоги не за цільовим призначенням, використання її з метою отримання прибутку, продаж товарів гуманітарної допомоги, неналежне декларування, неподання звітності, приховування фактичного руху гуманітарного вантажу, використання митних пільг не за призначенням, а також неналежне виконання посадовими особами публічної адміністрації своїх обов'язків щодо оприлюднення, направлення рішень і забезпечення своєчасного контролю.

Подальше вдосконалення законодавства доцільно здійснювати шляхом: чіткого розмежування кримінально караного використання гуманітарної допомоги з метою прибутку і процедурних порушень обліку; запровадження ризик-орієнтованого контролю; удосконалення цифрової доказової бази; посилення відповідальності за організовані та службові зловживання; забезпечення можливості виправлення добросовісних помилок; підвищення прозорості звітності; формування сталої судової практики щодо застосування ст. 201-2 КК України.

Використана література:

1. Про гуманітарну допомогу : Закон України від 22 жовтня 1999 року № 1192-XIV. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 51. Ст. 451. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1192-14>
2. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14>
3. Митний кодекс України : Кодекс України від 13 березня 2012 року № 4495-VI. Відомості Верховної Ради України. 2012. № 44–45, № 46–47, № 48. Ст. 552. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4495-17>
4. Деякі питання пропуску та обліку гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 5 вересня 2023 року № 953. Офіційний вісник України. 2023. № 87. Ст. 5038. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/953-2023-%D0%BF>

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (1999). Pro humanitarnu dopomohu vid 22.10.1999 № 1192-XIV [On Humanitarian Aid of October 22, 1999 № 1192-XIV]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, no. 51, art. 451. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1192-14> [in Ukrainian].
2. Verkhovna Rada of Ukraine (2001). Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III [Criminal Code of Ukraine of April 5, 2001 № 2341-III]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, no. 25–26, art. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14> [in Ukrainian].
3. Verkhovna Rada of Ukraine (2012). Mytnyi kodeks Ukrainy vid 13.03.2012 № 4495-VI [Customs Code of Ukraine of March 13, 2012 № 4495-VI]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, no. 44–45, no. 46–47, no. 48, art. 552. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4495-17> [in Ukrainian].
4. Cabinet of Ministers of Ukraine (2023). Deiyaki pytannia propusku ta obliku humanitarnoi dopomohy v umovakh voiennoho stanu vid 05.09.2023 № 953 [Some Issues of Admission and Accounting of Humanitarian Aid under Martial Law of September 5, 2023 № 953]. Ofitsiyniy visnyk Ukrainy, no. 87, art. 5038. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/953-2023-%D0%BF> [in Ukrainian].

Zakharchuk R. A. Current issues of legal liability for violations of humanitarian aid legislation

The article examines current issues of legal liability for violations of humanitarian aid legislation under martial law. It is substantiated that humanitarian aid has a special legal regime, since it is targeted, addressed and gratuitous aid provided on humanitarian grounds and must be used exclusively for its intended purpose. It is determined that violations of humanitarian aid legislation may entail various types of legal liability: criminal, customs-delict, administrative-legal, financial-legal, civil, disciplinary, as well as special organizational and legal consequences in the form of loss of the status of a recipient of humanitarian aid.

The article analyzes Article 12 of the Law of Ukraine «On Humanitarian Aid», which defines the main violations in this area: use of humanitarian aid not for its intended purpose, use of such aid for profit, untimely actions of specially authorized bodies and violation of official control deadlines. Particular attention is paid to criminal liability under Article 201-2 of the Criminal Code of Ukraine, which establishes liability for the sale of humanitarian aid goods or other disposal of such property for the purpose of obtaining profit.

The article identifies the problems of distinguishing criminally punishable illegal use of humanitarian aid from accounting and reporting violations, declaration errors, customs offences and civil disputes. It is concluded that an effective model of liability in the field of humanitarian aid should combine the inevitability of punishment for intentional abuses, proportional response to formal violations, procedural guarantees for bona fide recipients and digital evidence of the movement of humanitarian resources.

Key words: humanitarian aid, legal liability, criminal liability, administrative liability, customs offences, misuse, profit, recipient of humanitarian aid, martial law, accounting, reporting, control.

Дата першого надходження статті до видання: 15.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.09.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 22.09.2026